

*Замула А. Ю.,
аспірант кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету*

КВАЛІФІКАЦІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КАТУВАННЯ ЯК ЗЛОЧИНУ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правової природи катування як злочину за міжнародним правом. У ній висвітлюються загальні положення заборони катування в різних галузях міжнародного права, значна увага приділяється характеристиці об'єкту, об'єктивних та суб'єктивних ознак злочину катування на основі міжнародно-кримінологічного підходу до оцінки його складу.

Ключові слова: катування (тортури), заборона катування, об'єктивна сторона катування, суб'єктивна сторона катування, умисел.

Постановка проблеми. До питань, які нині перебувають у центрі уваги міжнародного права щодо заборони катування, слід віднести недостатню визначеність у кваліфікації катування як злочину за міжнародним правом. Вчені не можуть дійти згоди у виокремленні єдиного критерію у характеристиці об'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторони складу злочину катування. Аби наблизитися до вирішення цієї проблеми необхідно проаналізувати існуючі погляди науковців із зазначеного питання та акцентувати увагу на тих, які найбільш повно розкривають зміст та особливості конструкції вказаного складу та сутність самого злочину катування.

Стан дослідження. У процесі дослідження кваліфікаційних характеристик катування як злочину за міжнародним правом використано напрацювання таких науковців, як М. Гнатівський, В. Веніамінов, Р. Шарапов, І. Фойницький, А. Тартаковський, А. Симиненко, Ю. Пестерєва, Г. Чечель та інші.

Таким чином, **метою статті** є з'ясування шляхом узагальнення прийнятності найбільш оптимальних елементів, що формують механізм здійснення злочину катування.

Виклад основного матеріалу. Катування (тортури) є міжнародним злочином, заборона якого міститься як у договірному, так і у звичаєвому міжнародному праві. Визнання заборони катування є нормою загального міжнародного права і, якщо слідувати логіці статті 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, є першим та необхідним кроком на шляху до визначення її імперативної природи. Втім, концепція *jus cogens* стосовно норм про захист прав людини (як у мирний час, так і під час збройного конфлікту), хоч і видається бажаною, залишається доволі далекою від свого повного та універсального визнання [1, с. 22]. Отже, заборона катування в міжнародному праві прав людини визначає чітку та досить вдало підібрану стратегію в системі протидії порушенню прав людини, особливо в такому доволі актуальному аспекті, як попередження катування. Щодо кримінологічної оцінки заборони катування варто зазначити таке.

Кримінально-правове забезпечення заборони катувань у міжнародному праві бере свій початок зі Статуту Нюрнберзького військового трибуналу, стаття 6 (b) якого передбачає відповідальність за воєнний злочин, що полягає у катуванні цивіль-

ного населення та військовополонених. Включення катувань до числа серйозних порушень Женевських конвенцій 1949 року обумовило зобов'язання держав відповідно до спільної статті 49/50/129/146:

– ввести в дію законодавство, необхідне для забезпечення ефективного кримінального покарання для осіб, що вчинили чи наказали вчинити катування;

– розшукувати осіб, обвинувачених у тому, що вони вчинили або наказали вчинити катування і передати їх до свого суду або, за бажанням, передати їх для суду до іншої зацікавленої держави.

Йдеться про зобов'язання національно-правової імплементації заборони серйозних порушень, а також про запровадження *de facto* обмеженої універсальної юрисдикції щодо правопорушників [1, с. 23-24].

Зазначимо, що положення Статуту Нюрнберзького військового трибуналу та Женевських конвенцій 1949 р. склали собою потужну міжнародно-правову базу в протидії катуванням, адже всіляко намагалися унеможливити застосування катувань до цивільного населення та військовополонених, водночас сприяючи відповідальності за вказані дії як воєнний злочин.

Статут Міжнародного кримінального суду передбачає відповідальність за катування як за воєнний злочин. За сучасним міжнародним кримінальним правом така відповідальність зазначається: у статті 8 (2) (a) (ii) – для міжнародного збройного конфлікту та 8(2) (c) (i) – неміжнародного збройного конфлікту.

Зокрема, у практиці Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії найбільш доречно окреслено місце катування у системі воєнних злочинів. Яскравим прикладом цього слугує справа про концентраційний табір у селищі Челебічі, де визначається, що «катування є найбільш конкретним зі злочинів неналежного поводження, що становлять «серйозні порушення» та закріплюють дії або бездіяльність, або за згодою або зі знання офіційної особи, які вчиняються з конкретною забороненою метою та спричинюють тяжкий психічний або фізичний біль чи страждання. Злочин умисного спричинення тяжких страждань або серйозної шкоди здоров'ю відрізняється від катувань переважно на основі того, що відповідні дії або бездіяльність не обов'язково вчиняються із забороненою метою, як це визначається злочином катування. В межах концепції злочинів, що є серйозними порушеннями Женевських конвенцій 1949 року, нелюдське поводження включає дії або бездіяльність, що спричинює серйозне психічне або фізичне страждання або шкоду, та становить серйозний напад на людську гідність ...» [2, para. 442].

Щодо чинного міжнародного кримінального права, заборона катування характеризується статтею 7 (1) (f) Статуту МКС. Даній статті передували: стаття II (1) (c) Закону № 10 Контрольної ради Німеччини 1945 року, стаття V (f) Статуту Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії

1993 року та стаття 3 (f) Статуту Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди 1994 року.

Визначення катування як злочину проти людяності міститься у статті 7 (2) (e) Статуту МКС. Згідно з цим, «катування» означає умисне завдання сильного болю або страждань, фізичних або психічних, особі, яка перебуває під вартою або під контролем обвинуваченого; але катуванням не вважається біль або страждання, що виникають лише в результаті правомірних санкцій, невіддільні від цих санкцій або спричинюються ними випадково». Проте у цьому контексті відсутнє пряме посилення на мету, якої прагне досягти той, хто вчиняє катування. За Статутом МКС друга відмінність полягає в тому, що як злочин проти людяності катування не вимагає участі в ньому будь-кого, хто діє як офіційна (посадова особа). Цей аспект є спільним для катування як воєнного злочину та катування як злочину проти людяності [1, с. 24].

Кваліфікація катування як злочину проти людяності можлива лише за наявності необхідного контексту – широкомасштабного або систематичного нападу на мирне населення (стаття 7 (1) Статуту МКС). Важливо надати оцінку критерію широкомасштабності в глобальному розумінні щодо народів.

Якщо на рівні фізичних осіб (особистості) у межах національного і міжнародного права проблема катування опрацьована досить щільно, то у міжнародному (глобальному) вимірі вбачається брак кваліфікаційних характеристик цього злочину міжнародного характеру.

Проблема стосується правових характеристик діянь, основу яких складає катування за своїм смислом, психологією та наслідками, що чиняться відносно певних соціальних, етнічних груп, народів, націй, держав.

За своїм матеріальним виявленням такі дії не обов'язково мають складати прямий фізичний вплив на велику кількість людей у розумінні певної соціальної групи або народу.

Радше йдеться про штучне створення соціально-економічних або екологічних умов життя для такої групи, за яких окрім фізичних страждань наступають тяжкі політичні, психосоціальні, культурно-етнічні та інші «групові» наслідки, пов'язані з втратою перспектив розвитку, а в окремих випадках, перспектив виживання.

Виходячи з цього, актуальним вбачається аналіз об'єктивної сторони катування як злочину проти людяності, що характеризується завданням тяжкого фізичного або психічного болю чи страждань. При цьому судовою палатою МКТЮ було встановлено необхідність враховувати індивідуальні обставини справи, особливо що стосується тривалості правопорушення та його наслідків для фізичного та розумового здоров'я жертви.

Крім цього, є очевидними ситуації, коли не лише фізичні особи піддаються катуванню, але й цілі народи, етнічні чи цивілізаційні групи перебувають у нестерпних умовах існування, поставлені на межу виживання. У останньому випадку на підставі соціального відчаю можуть складатися умови для протесту у його крайніх, радикальних формах.

Серед числа таких чинників можемо виділити голод, застосування війн, як дієвого способу вирішення міжнародних суперечностей, відмова у розвитку, панування диктаторських режимів. При цьому доволі часто простежується застосування актів катування, як однієї із форм досягнення поставлених владою цілей та покарання великої кількості невинних людей. У даному контексті важливо зрозуміти, наскільки точним є визначення об'єкта катування (у тому числі і в глобальному розумінні, що стосується народу (нації), адже в теорії кримінально-

го права до сьогодні залишається дискусійним питання про те, що саме вважати основним безпосереднім об'єктом катування: здоров'я, тілесну недоторканність, честь та гідність особи.

Як відомо, у кримінально-правовій науці визнається існування певної ієрархії об'єктів кримінально-правової охорони, побудованої в залежності від ступеня узагальненості суспільних відносин, які беруться під охорону кримінальним законом (загальний, родовий, видовий і безпосередній об'єкти). Відповідно для всебічного дослідження катування необхідно усвідомити зміст родового, видового і безпосереднього об'єктів цього злочину.

Зазвичай катування розглядається як злочин проти здоров'я людини, виходячи з чого його безпосереднім об'єктом прийнято вважати суспільні відносини, що забезпечують здоров'я людини. Разом з тим в юридичній літературі зустрічаються й інші точки зору. Зокрема, основним безпосереднім об'єктом катування є честь і гідність людини, додатковим безпосереднім об'єктом – недоторканність особи, факультативним безпосереднім об'єктом – здоров'я людини. Погодимося з тим, що здоров'я є об'єктом катування, але визнаємо його лише факультативним об'єктом, тому що шкода здоров'ю заподіюється в результаті катування далеко не у всіх випадках. При цьому при здійсненні катування завжди страждає честь і гідність людини і в цьому основна сутність розглянутого злочину. Паралельно і обов'язково заподіюється шкода недоторканності особи [3, с. 100].

Якщо екстраполювати зазначені критерії на націю (народ), можливо простежити застосування катування за наявності найбільш скрутних обставин, якими можуть бути боротьба проти організованого тероризму або злочинності, де мають місце масові нелюдські чи такі, що принижують гідність, поведження або покарання, утворюючи небезпеку для міжнародного миру і одночасно слугуючи засобом впливу на протиборчу сторону у численних конфліктах.

Як видається, поняття недоторканності особистості (тілесної, фізичної) є надмірно широким, воно не відбиває соціально-юридичну сутність катування. Недоторканність особистості порушується великою кількістю злочинів, причому злочинів різного виду і навіть роду: вбивство, заповдіння різної за тяжкістю шкоди здоров'ю, викрадення людини, згвалтування, розбій тощо. Варто погодитися з відомим російським вченим у галузі міжнародного права, Р.Д. Шаповим у тому, що «поняття „тілесна (фізична) недоторканність” спочатку належить до державно-правової (конституційної) теорії ... тлумачиться неоднозначно, а найчастіше широкіше, як недоторканність різних особистих благ людини» [4, с. 193-194].

Недоторканість і суверенітет народу держави також може порушуватися великою кількістю злочинів – агресія, колоніалізм, геноцид, апартеїд, тероризм, де знаходиться застосування, з одного боку, катування як інструмент, а з іншого – усі ці злочини у різних сполученнях можуть утворювати катування.

І.Я. Фойницький ще на початку ХХ століття вважав, що «тіло людини може бути предметом охорони і саме по собі, і як критерій та джерело здоров'я. В першому випадку охоронялося би благо тілесної недоторканності, а в іншому – благо здоров'я. Проте поняття недоторканності є вкрай широким і не може бути забезпеченим державою» [5, с. 78].

Варто погодитися з Р.Д. Шаповим, який вважає, що:

а) поняття «тілесної недоторканності» відображає комплекс чисто моральних і етично-правових відносин, пов'язаних з оцінкою людиною своєї тілесності та контактів з нею інших людей;

б) недоторканність означає суб'єктивне право чи суспільне відношення, а не конкретне фізичне благо, в зв'язку з яким дане право та відношення виникають» [4, с. 193-194].

В.Г. Веніамінов пропонує під основним безпосереднім об'єктом катування розуміти честь та гідність людини, а під додатковим – недоторканність особистості, під факультативним – здоров'я особистості [6, с. 19].

Висловимо прихильність до думки В.Г. Веніамінова. Позиція вченого дає підстави говорити про тлумачення об'єкта катування у розширеному розумінні, а саме в контексті розподілу на основний безпосередній, додатковий та факультативний об'єкти, що охоплює собою, в залежності від різновиду, більший спектр відповідальності за вчинення подібного злочину.

Специфіка безпосереднього об'єкта катування визначається особливостями конструкції зазначеного складу та сутністю самого злочину.

По-перше, катування сконструйовано за типом формального складу. На відміну від складів, пов'язаних зі спричиненням шкоди здоров'ю, визначальним (сутнісною характеристикою) для катування являється не настання наслідків у вигляді конкретної кількісної шкоди здоров'ю, а сам процес спричинення фізичних чи психічних страждань.

По-друге, спричинення психічних страждань як самостійний вид катування здійснюється шляхом застосування психічного насильства. Насильство у даному випадку може виражатися в принижуючих діях та погрозах. Дану точку зору А.Д. Тартаковський висловлював ще у 1979 році, проте вона, на превеликий жаль, свого часу не знайшла підтримки в науковій сфері [7, с. 9].

Конструкція складу катування в наш час передбачає два його різновиди: перший – спричинення фізичних страждань, другий – спричинення психічних страждань [8, с. 46].

Що стосується встановлення суб'єктивної сторони, стаття 30 Статуту МКС передбачає наявність умислу та усвідомлення як щодо конкретних діянь, що становлять катування, так і щодо контексту (наявності широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення).

Утім, у даному випадку не вбачається вимога щодо наявності у діях злочинця умислу примусити особу до певної дії, покарати її за вчинення дії, домогтися певного зізнання, що вимагається у рішеннях МКТЮ та МКТР, а також впливає зі змісту Конвенції проти катувань 1984 р, зі Статуту МКС та Елементів злочинів не впливає [1, с. 24-25].

З цього приводу влучно зазначає відомий німецький юрист Г. Верле. Вчений вважає, що на практиці складно собі уявити ситуації, де такого додаткового умислу не буде і наголошує, що у цьому плані злочини катування мало чим відрізнятимуться від тих, що в аналогічних справах ухвалювалися МКТЮ та МКТР [9, с. 246-247].

Взагалі, зміст суб'єктивної сторони катування викликає дискусії і до сьогодні. Думки вчених розділилися у питанні, чи є можливим вчинення вказаного злочину з додатковим умислом. Переважна більшість науковців схильні вважати, що специфічною характеристикою катування є спричинення мук чи страждань для потерпілого [10, с. 50-54]. Проте муки та страждання розглядалися в якості наслідків катувань, у зв'язку з чим деякі вчені вважали, що при встановленні суб'єктивної сторони злочину в першу чергу необхідно встановити співвідношення свідомості та волі, які були наявними у особи, яка мала намір вчинити злочин, не тільки до діяння, але і до наслідків, які наступили після його вчинення.

Висновки. Узагальнюючи, варто зазначити, що, незважаючи на все розмаїття думок та поглядів науковців щодо конструкції складу злочину катування, найбільш актуальною, на нашу думку, є позиція щодо розширеного тлумачення об'єкта катування, а саме у контексті розподілу на основний безпосередній, додатковий та факультативний об'єкти, що охоплює собою більший спектр відповідальності за вчинення подібних злочинів.

Що стосується суб'єктивної сторони, не можемо не погодитися з тим, що навіть якщо мотиви і не мають значення для кваліфікації основного складу злочину, той факт, що катування може бути здійснено тільки з прямим умислом, передбачає мотив як необхідний елемент, що формулює психологічний механізм здійснення злочину.

Таким чином, проблема кримінально-правової кваліфікації катування з точки зору забезпечення прав особи у доктрині досить опрацьована. Розбіжності думок науковців тут лише підтверджують перспективу вдосконалення конструкції та сутності самого складу злочину катування.

У той же час, попри відсутній міжнародно-правовий зміст цього злочину, що пов'язаний з глобальною конфліктогенністю катування щодо народів (націй) і посилює соціально-економічну міжцивілізаційну поляризацію на геополітичному просторі, такий суто міжнародний різновид катування, на жаль, залишається поза увагою кримінологічної науки і науки міжнародного кримінального права.

Література:

1. М. Гнатовський. Український часопис міжнародного права. – № 1. – 2005. – С. 22-25.
2. Prosecutor v Mucicetal., ICTY (Trial Chamber I), Case No. IT-96-21 «Celebici», Judgment of 16 November 1998, para. 442.
3. Деркунский Д.В. Новый взгляд на проблему определения объекта истязания // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2007. – № 1. – С. 100.
4. Шарапов Р.Д. Физическое насилие в уголовном праве. – М. : Юридический Центр-Пресс, 2001. – С. 193-194.
5. Фойницкий И.Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посвяительства личные и имущественные. 6-е изд. – СПб. : Типография М.М. Стасюлевича, 1912. – С. 78.
6. Егоров В.С. Понятие состава преступления в уголовном праве : учеб. пособие. – М., 2001. – С. 19.
7. Тартаковский А.Д. Криминологические проблемы борьбы с истязаниями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1981. – С. 9.
8. Симиненко А.Н., Пестерева Ю.С. Истязание: уголовно-правовые и криминологические аспекты : монография. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 192 с.
9. Werle G. Principles of International Criminal Law. – The Hague, 2005. – P. 246-247.
10. Чечель Г.И. Квалификация истязаний по действующему законодательству : учеб. пособие. – Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 1989. – С. 50-54.

Замула А. Ю. Квалификационные характеристики пытки как преступления по международному праву

Аннотация. Статья посвящена исследованию правовой природы пытки как преступления по международному праву. В ней освещаются общие положения запрета пыток в различных отраслях международного права, значительное внимание уделяется характеристике объекта, объективных и субъективных признаков преступления пытки на основе международно-криминологического подхода к оценке его состава.

Ключевые слова: пытки (истязания), запрет пыток, объективная сторона пытки, субъективная сторона пытки, умысел.

Zamula A. Qualifying characteristics torture as a crime under international law

Summary. The article investigates the legal nature of torture as a crime under international law. It covers general provisions of the prohibition of torture in various branches of international law, considerable attention is paid to the charac-

teristics of the object, the objective and subjective elements of a crime of torture on the basis of international criminological approach to assessing its composition.

Key words: torture, prohibition of torture, objective side of torture, subjective aspect of torture, intent.